

Leeuwarden

Sneek

Enkhuizen

Meppel

Zwolle

Deventer

Zutphen

Doetinchem

Wageningen

Nijmegen

Den Bosch

Almelo

Enschede

Steinfurt

Groningen

Delfzijl

CARTE GÉNÉRALE
DE LA HOLLANDE
AVEC LES ROUTES DE POSTES

ALGEMEENE KAART
VAN HOLLAND
MET DE POST-ROUTES

1810.

Explication des Signes

- 1. Capitale
- 2. Villes principales
- 3. Villes
- 4. Bourgades
- 5. Villages
- 6. Ferme
- 7. Château
- 8. Fort
- 9. Fortification
- 10. Fortification
- 11. Fortification
- 12. Fortification
- 13. Fortification
- 14. Fortification
- 15. Fortification
- 16. Fortification
- 17. Fortification
- 18. Fortification
- 19. Fortification
- 20. Fortification
- 21. Fortification
- 22. Fortification
- 23. Fortification
- 24. Fortification
- 25. Fortification
- 26. Fortification
- 27. Fortification
- 28. Fortification
- 29. Fortification
- 30. Fortification
- 31. Fortification
- 32. Fortification
- 33. Fortification
- 34. Fortification
- 35. Fortification
- 36. Fortification
- 37. Fortification
- 38. Fortification
- 39. Fortification
- 40. Fortification
- 41. Fortification
- 42. Fortification
- 43. Fortification
- 44. Fortification
- 45. Fortification
- 46. Fortification
- 47. Fortification
- 48. Fortification
- 49. Fortification
- 50. Fortification
- 51. Fortification
- 52. Fortification
- 53. Fortification
- 54. Fortification
- 55. Fortification
- 56. Fortification
- 57. Fortification
- 58. Fortification
- 59. Fortification
- 60. Fortification
- 61. Fortification
- 62. Fortification
- 63. Fortification
- 64. Fortification
- 65. Fortification
- 66. Fortification
- 67. Fortification
- 68. Fortification
- 69. Fortification
- 70. Fortification
- 71. Fortification
- 72. Fortification
- 73. Fortification
- 74. Fortification
- 75. Fortification
- 76. Fortification
- 77. Fortification
- 78. Fortification
- 79. Fortification
- 80. Fortification
- 81. Fortification
- 82. Fortification
- 83. Fortification
- 84. Fortification
- 85. Fortification
- 86. Fortification
- 87. Fortification
- 88. Fortification
- 89. Fortification
- 90. Fortification
- 91. Fortification
- 92. Fortification
- 93. Fortification
- 94. Fortification
- 95. Fortification
- 96. Fortification
- 97. Fortification
- 98. Fortification
- 99. Fortification
- 100. Fortification

TERRÈN IN SAMENVATTING

1. Hoogte	2. Diepte	3. Water	4. Land
5. Hoogte	6. Diepte	7. Water	8. Land
9. Hoogte	10. Diepte	11. Water	12. Land
13. Hoogte	14. Diepte	15. Water	16. Land
17. Hoogte	18. Diepte	19. Water	20. Land
21. Hoogte	22. Diepte	23. Water	24. Land
25. Hoogte	26. Diepte	27. Water	28. Land
29. Hoogte	30. Diepte	31. Water	32. Land
33. Hoogte	34. Diepte	35. Water	36. Land
37. Hoogte	38. Diepte	39. Water	40. Land
41. Hoogte	42. Diepte	43. Water	44. Land
45. Hoogte	46. Diepte	47. Water	48. Land
49. Hoogte	50. Diepte	51. Water	52. Land
53. Hoogte	54. Diepte	55. Water	56. Land
57. Hoogte	58. Diepte	59. Water	60. Land
61. Hoogte	62. Diepte	63. Water	64. Land
65. Hoogte	66. Diepte	67. Water	68. Land
69. Hoogte	70. Diepte	71. Water	72. Land
73. Hoogte	74. Diepte	75. Water	76. Land
77. Hoogte	78. Diepte	79. Water	80. Land
81. Hoogte	82. Diepte	83. Water	84. Land
85. Hoogte	86. Diepte	87. Water	88. Land
89. Hoogte	90. Diepte	91. Water	92. Land
93. Hoogte	94. Diepte	95. Water	96. Land
97. Hoogte	98. Diepte	99. Water	100. Land

Inleiding

‘Nadat wij om vier uur het bed verlaten hadden, wandelden wij om vijf uur over een brede, zanderige weg...’

We schrijven de zomer van 1823. Lord George Byron en Johan Wolfgang von Goethe zetten de toon in de Europese salons. In Wenen werkt de dove Ludwig van Beethoven aan zijn Negende Symfonie. De voormalige Franse keizer Napoleon is net het jaar daarvoor in zijn verbanningsoord St. Helena overleden. De Europese politiek wordt beheerst door de Turkse kwestie en de vrijheidsoorlog van de Grieken. Aleksander Poesjkin schrijft aan zijn romangedicht *Jevgeni Onegin*. In het Engelse Darlington begint de mijningenieur George Stephenson met de aanleg van de eerste spoorlijn. En in een verre uithoek van Europa ligt de ooit zo machtige Republiek der Zeven Provinciën onder een nieuwe naam weg te rotten, vrijwel vergeten in de Weense en Parijse kringen, met een hoofdstad vol verschimmelde paleizen uit de zeventiende eeuw, vol kunstschaten achter gesloten voordeuren.

In diezelfde zomer nemen twee Leidse studenten, Dirk van Hogendorp en Jacob van Lennep, een revolutionair besluit: in plaats van een ‘grand tour’ door Europa – de gebruikelijke reis om jongelieden van stand de wereld te laten kennen – willen ze een voettoer door het eigen land maken, dat onbekende oude en tegelijk nieuwe Nederland.

De slag bij Waterloo en het Wener Congres liggen alweer acht jaar achter hen, Nederland en België zijn samengevoegd tot één koninkrijk en in die noordelijke uithoek van Europa is het stil geworden. Veel oude handelssteden verkeren in diep verval. Binnenslands zijn grote streken – men schat een derde van het huidige Nederland – nog bedekt met pure wildernis: hoogveenvlaktes in Drenthe, gigantische heidevelden op de Veluwe, onafzienbare woestenijen in de Peel. Er is nog veel water dat later land zal worden.

Van Lennep en Van Hogendorp treffen op hun voetreis nog schaapskudden op de bolwerken van de Leeuwarder Vrouwenpoort, en op een landtong bij Urk ‘zaten honderden van zehonden zich in de zon te blakeren’. De beginnende industrie die ze bezoeken – bijvoorbeeld in En-

schede, Deventer en Leerdam – draait nog helemaal op wind-, water-, hand- en paardenkracht. De wegen waren vaak enkel modder. Een reis van Groningen naar Den Haag duurde al gauw een dag of vijf, een stad als 's-Hertogenbosch was 's winters soms wekenlang afgesloten van de rest van het land. 's Avonds gingen de poorten dicht, die het platteland buitensloten in totale duisternis. Men leefde in eigen stad of streek, daarbuiten kwam men zelden.

Geen tien jaar later zouden talrijke steden en dorpen zijn ontsloten met verharde wegen en kanalen, vijftien jaar later haastten zich de eerste spoortreinen, vijftientig jaar later rookten overal de schoorstenen van de industrie. Maar in dit reisverslag komt nog geen stoommachine voor.

Het Nederland dat Van Lennep en Van Hogendorp doorkruisten, was een land dat leefde in de laatste jaren van diligence, ganzenveer en tondeldoos, van besloten dorpen en landstreken, van stadspoort en wildernis. Hun Nederland was een wachtend land.

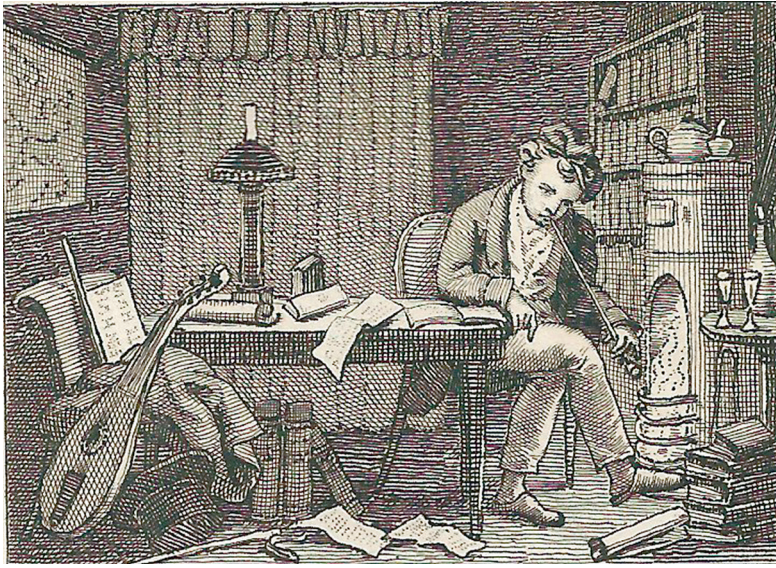
Jacob – 'Ko' – van Lennep (21) en Dirk van Hogendorp (25) maakten hun voetreis van 23 mei tot 2 september 1823. Het initiatief kwam van Dirk. Die schreef op 25 april 1823 een brief aan Jacob over een voetreis door Nederland 'om den landaart en de zeden en gewoontens der ingezetenen te leeren kennen'. Hij nodigde Van Lennep uit om hem daarbij te vergezellen, in de verwachting met hem altijd 'een goede conversatie te kunnen onderhouden'. Hij verwachtte f 500 nodig te hebben voor de reis (te vergelijken met vijfduizend euro!). Jacob moet daarop met zijn vader overlegd hebben over de financiën en de studieonderbreking. Weliswaar had hij zijn examens achter de rug, maar hij moest nog de afsluitende dissertatie schrijven. Op 29 april kreeg Dirk te horen dat de zaak beklonken was. Beide jongens hielden nauwlettend hun dagboeken bij, en beide verslagen zijn bewaard gebleven. Het meest levendige en uitgebreide is dat van Van Lennep. Het werd geschreven in de vorm van brieven aan zijn zus Antje. Later heeft hij het grootste deel van die brieven keurig overgeschreven in schriftjes, maar tot een publicatie bij zijn leven kwam het niet. Het geheel werd in 1942, vierenzeventig jaar na zijn dood, voor het eerst uitgegeven. Dirk schreef zijn verslag in twee kleine boekjes, waar hij onderweg een touw omheen bond. Zijn dagboek is nog nooit gepubliceerd.

Jacob van Lennep kwam uit een erudiete, vermogende Amsterdamse regentenfamilie. Zijn vader, David Jacob van Lennep, was hoogleraar in de klassieke talen en geschiedenis aan het Amsterdamse Athenaeum. Jacob van Lennep zelf was een vrolijk, slim jongetje, dat al op zijn derde kon lezen en schrijven en dat op zijn zesde de hele *Gijsbrecht van Aemstel* uit het hoofd kon voordragen. ‘Nooit, nooit vergeet ik den indruk die het ophalen van ’t gordijn, de koele tocht die mij van het tooneel tegenwoei, en het verschijnen van de vier rood en geel uitgemonsterde hellebaardiers van Gijsbrecht op mij maakten,’ schreef hij later. ‘Van dat oogenblik was ik mij mijner roeping bewust; ik moest auteur worden en ik was het reeds.’ Schrijven en voordragen was zijn lust en zijn leven, en al op jonge leeftijd was hij een buitengewoon gewiekt dichter – getuige ook de rijmpassages in zijn reisverslag.

Toen Jacob veertien was, overleed zijn moeder, drie jaar later hertrouwde zijn vader en stichtte een nieuw gezin. In datzelfde jaar ging hij aan het Amsterdamse Athenaeum Illustre rechten studeren. ‘Weinig zag men mij in de collegiekamers,’ herinnerde hij zich, ‘maar des te meer in den schouwburg of het koffiehuis, en ik verdeelde mijn tijd tussen het billard en de literatuur.’

Desondanks studeerde hij vrij snel. Omdat het Athenaeum nog geen examenbevoegdheid had, ging hij voor de afsluiting van zijn studie naar de universiteit van Leiden, waar hij Dirk van Hogendorp leerde kennen. Dirk van Hogendorp was het tegendeel van de levenslustige Jacob van Lennep. Het moet een vrij stroeve, weinig kunstzinnige, in zichzelf gekeerde jongeman zijn geweest, streng voor anderen en vooral voor zichzelf. Zijn vader was niemand minder dan de grote Gijsbrecht Karel van Hogendorp, de ‘koningmaker’ van Willem I, de man die de nieuwe grote Nederlandse natie na het vertrek van de Fransen op poten had gezet. Dirk moest voortdurend in diens schaduw leven, en daar had hij duidelijk moeite mee. In zijn jongensjaren had vader Van Hogendorp bovendien Dirks geldzaken overgelaten aan een frauderende gouverneur. ‘Ik ondervond daardoor gedurig vernederingen, doch moest ook daardoor in grote bekrompenheid en armoede leven, terwijl mijne broeders het zeer goed doen konden,’ zou hij achteraf schrijven.

Pas in Leiden, tijdens zijn studie, leefde Dirk op. Hij raakte, net als Jacob, sterk onder invloed van de charismatische privaattoespreker Willem Bilderdijk, een antirevolutionair *avant la lettre*, een van de weinige kleurrijke figuren in het kalme Leiden. In zijn colleges en beschouwin-

Jacob van Lennep als student, zelfportret.

gen fulmineerde Bilderdijk tegen alles wat maar met de Franse revolutie te maken had: de Verlichting, de goddeloosheid, het rationalisme en het liberalisme. Hij streed voor het herstel van het ‘erfgoed der vaad’ren’, een protestantse natie onder leiding van een overheid met een door God gegeven gezag – in dit geval de koning. De nieuwe grondwet vond Bilderdijk een verwerpelijke zaak, een uitvloeisel van de revolutie, in strijd met alle godsvertrouwen van de ware christen.

Zijn studenten dweepten met hem en ‘redetwisten tot diep in de nacht’, aldus Van Lennep later, ‘om den haard gezeten, bij pijp en glas, over de diepzinnigste politieke en theologische vraagstukken met krachtige opgewektheid’. In zijn reisverslag uit 1823 duiken deze discussies eveneens regelmatig op. In Bad Bentheim spreekt hij twee uur lang met een medegast ‘over het liberalisme’. De ‘ondoordachte mensenliefde’ in de bedelaarskolonie Ommerschans geselt hij in een lang gedicht: ‘Wie kledde zich ter onheilstichting / in het glanzend omhulsel der Verlichting?’ In Zutphen wordt de tot christen bekeerde joodse arts Rosenstein eindeloos doorgezaagd over zijn opvattingen over predestinatie, vrije wil en het bestaan van de duivel. Ook het merkwaardige incident in Groningen, waarbij Van Hogendorp bijna wordt gemolesteerd door een groep dronken studenten, heeft alles te maken met hun radicale standpunten.

Drukte in een herberg, anno 1799. Onderdeel van een serie prenten van Dirk Langendijk over de Vijf Zintuigen.

Voor Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp betekende deze politieke keuze ook een rebellie tegen hun vaders. De libertijnse Jacob werd opeens een trouw kerkganger, en zijn kunstzinnige, vrijdenkende vader ergerde zich blauw – zo blijkt uit enkele brieven – aan de plotse-linge ultra-koningsgezindheid van zoonlief. De serieuze Dirk zette zich nog meer af. Nadat hij in januari 1822 was afgestudeerd, kwam hij weer thuis, in Den Haag, bij zijn ruimdenkende vader. Daar wilde hij Bilderdijks principes ook werkelijk in de praktijk brengen. Na enige aarzeling weigerde hij de eed op de grondwet af te leggen, waardoor hij als jurist moeilijk een voet aan de grond kreeg. Tobberig hing hij thuis rond, deed wat historisch onderzoek, maar verder had hij weinig omhanden.

Vader Van Hogendorp, nota bene zelf de belangrijkste opsteller van die grondwet, begon zich ernstig zorgen maken over Dirk. In het voorjaar van 1823 stelde hij zijn zoon voor om een grote Europese reis te maken. Zo kon hij tenminste de geest eens verzetten. Dirk had daar weinig zin in. Maar een reis door Nederland, een soort inspectietocht van de jonge natie, dat trok hem wel. En Jacob van Lennep zou daarbij een vrolijke, gelijkgezinde reiskameraad zijn.

Het waren dus deftige jongens, die twee, maar het waren ook jongens. Dat blijkt voortdurend uit dit reisverslag. Ze maken onvoorstelbare dagmarsen, ze krijgen in hun eerste herberg samen de slappe lach, ze worden dronken van een advocaatje op de heide bij Doetinchem, ze ‘breken in’ bij een bizar monument achter Dokkum, ze legen ontelbare flessen rijnwijn bij hun oude studievrienden, ze oordelen met de grootste losheid over iedereen die ze ontmoeten. De maaltijden die ze naar binnen schuiven, de vele ‘karbonades’ waarmee ze lunchen: alles getuigt van een jongensachtige energie en navenante eetlust.

Tegelijkertijd zijn het ook echte corpsstudenten, met alle arrogantie die daarbij hoort. Op de scholen die ze bezoeken, vermanen ze de leerlingen. Eise Eisinga, de erudiete bouwer van het Franeker planetarium, wordt afgeschilderd als een simpele figuur die er zelf niets van leek te begrijpen – waarschijnlijk had deze befaamde docent gewoon zijn mond gehouden, uit ergernis over de pedante houding van onze twee voetreizigers. Maar natuurlijk was Eisinga als wolkammer uit een andere stand afkomstig, en dit schiep afstand. Ook elders is hun hooghartigheid voelbaar.

En dan zijn er natuurlijk alle fraaie vrouwen die hun pad kruisen: de mooie meisjes van Bolsward, het weerzien met de pasgetrouwde baronesse Rengers in Leeuwarden, het onverwachte treffen met de freule Marees van Swinderen in een herberg in Meppel, de flirtpartij met een beeldschone gouvernante in de grote kerk van Zwolle. Van Lennep schrijft er met grote openhartigheid over, zo preuts was de wereld toen nog niet.

Jacob bracht veel vrouwen het hoofd op hol. Later zou Nicolaas Beets hem beschrijven als een knappe jongeman, ‘met dat opgeheven hoofd, met die vrolijke oogopslag, en die moeite had, bij de levendige voordracht (van zijn) gedichten, het overvloedige, blonde, krullende haar zich uit de ogen te houden’. Ondanks zijn tirades tegen de zedeloosheid – bijvoorbeeld van de Friezinnen – was hij geen onbedorven knaap: veel later bleek dat anderhalf jaar eerder, op 22 januari 1822, er bij ene ‘meuffrouw Geertruij Tulle’ al een kind van hem was geboren, te Amsterdam, ‘in een huis achter de Westerkerk gelegen’. Maar dat wist ten tijde van deze wandeltocht nog vrijwel niemand. Een nicht van Van Lennep heeft later onthuld dat dit kind aangegeven was onder de naam van de voedster, maar de eigenlijke moeder zou een meisje uit de hogere kringen zijn.

Voorzien van een pak aanbevelingsbrieven van ouders en hoogleraren trokken de twee jongheren zo onbekommerd naar verre familieleden en vage studievrienden. Het hele netwerk van de toenmalige elite stond voor hen open – want zo'n voornaam persoon als de zoon van Van Hogendorp en zo'n flitsende student uit de Van Lennep-familie kwamen niet elke dag langs. Er was één uitzondering: Dokkum, waar de nurkse dominee Adriani hen, met een witte slaapmuts op, direct de deur wees.

Het doel van hun tocht had ook met de versterking van dit netwerk te maken. Papa Van Lennep schreef aan zijn zoon dat hij het bijzonder prettig vond dat ze overal aanzienlijke mensen leerden kennen: 'Dit is voor het oogmerk der reis inzonderheid dienstig, en bezorgt u relatien, van welke gy ook in het vervolg nut en genoeg hebben kunt.' Veel werd er nog niet gereisd in het toenmalige Nederland, vrienden en familieleden zagen elkaar soms jaren niet, en het project van de twee jongelieden was een prachtige gelegenheid om oude banden aan te halen en nieuwe vriendschappen te laten opbloeien. In Leeuwarden verblijven ze bijvoorbeeld vier dagen, waarvan ze twee keer een halve dag wat bezienswaardigheden bekijken. De rest van de tijd brengen ze al etend, drinkend en kletsend door met de top van het plaatselijke netwerk, een klein groepje mensen dat ze almaar weer ontmoeten: een advocaat, een oude studievriend, een baron, de gouverneur. Overal speelt ook de sociëteit een belangrijke rol, dé ontmoetingsplaats van de plaatselijke elite.

Die behoefte om bekenden te treffen is mogelijk een verklaring voor het merkwaardige zigzaggen van hun route, vooral als ze wat langer op reis zijn. Waarom trekken ze, na Drenthe, opnieuw naar Lemmer? Waarom die rare kronkelingen in de Achterhoek? En tussen Arnhem en Utrecht is er helemaal geen touw meer aan vast te knopen. De toestand van de wegen en andersoortige vervoersproblemen – het was midden in de zomer, en ze liepen veel – kunnen geen afdoende verklaring zijn. Wellicht is het netwerk – mede – een motief geweest om regelmatig van de voor de hand liggende route af te wijken.

Een andere achtergrond van deze reis was de 'inspectie van de natie'. Beide jongheren staken veel tijd in hun rapportage aan het thuisfront. Van Lennep maakte brieven, 'journaals', schetsen en zelfs geregeld een gedicht. Hij is niet altijd even nauwkeurig. Namen die hij maar half ver-

staan heeft, komen verschillend gespeld in de brieven terecht. Soms fabuleert hij over wat hij gezien heeft. Zo is het bijvoorbeeld volstrekt onmogelijk dat hij vanaf de Drentse hei de stad Groningen heeft zien liggen. Het verslag van Van Hogendorp daarentegen heeft alles van een ambtelijk verslag en weinig meer.

Op Urk ziet men hen echt aan voor inspecteurs (van de zeeeringen in dit geval) en tijdens hun bezoeken aan scholen en gevangenissen (Hoorn, Groningen, Vollenhove) gedragen ze zich ook als zodanig. Dat geldt ook voor het net begonnen experiment Frederiksoord en de hongerkolonie Ommerschans. Degenen die hen ontvangen, weten meestal heel goed met wie ze te maken hebben: dit zijn jongelieden die in rechtstreeks contact staan met de top van het landsbestuur. De oud-burmeester van Urk doet bijvoorbeeld zijn beklag over frauderende aannemers op het eiland, hopen dat dit zal worden doorgebriefd naar Den Haag. En de arme kapitein van Ommerschans smeekt Van Hogendorp zelfs met tranen in de ogen om zijn Haagse invloed in te schakelen ter verbetering van het gesticht.

‘Zeer belangrijk,’ antwoordt vader Van Lennep na het ‘journaal’ over Ommerschans. De oude Van Hogendorp zou zeker iets kunnen doen met deze informatie. Maar, zo waarschuwt hij zijn zoon in een bewaard gebleven brief, ‘pas toch op dat partijdigheid en vooringenomenheid u niet beletten bij uw onderzoek kalm en voorzichtig te werk te gaan, anders zult gij misschien misleid worden’. Onze jonge inspecteurs moesten wel in het gareel blijven.

Minder beladen – maar in onze ogen minstens zo interessant – is hun rapportage over de steden en dorpen die ze passeren, het landschap, de huizen, de mensen die ze ontmoeten, de verschillen in welvaart die ze signaleren. Nederland kende in vergelijking met andere Europese landen al flink wat stadsbewoners, maar toch was het nog steeds een agrarisch land. Het was er leeg, met nauwelijks meer dan twee miljoen inwoners. Slechts drie steden telden meer dan vijftigduizend inwoners: Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Bijna de helft van de huishoudens leefde van de landbouw.

Zeker, er bestonden al sterke economische banden tussen bijvoorbeeld de Randstad enerzijds en Friesland en Groningen anderzijds. Er werd druk gehandeld in vee, boter, kaas en graan. Drenthe produceerde veel paarden voor Holland – dé energiebron in die tijd – en op de Velu-